

Creatie en recreatie

METAMORFOSEN
Studies in religieuze geschiedenis

XI

Creatie en recreatie

Cultuur en ontspanning in het kloosterleven

onder redactie van

JOEP VAN GENNIP
VEFIE POELS
MARIE-ANTOINETTE WILLEMSSEN

Uitgeverij Verloren
Hilversum
2014

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van de Stichting Het Nuyensfonds en het Sormanifonds en dankzij een solidariteitsbijdrage van de gezamenlijke religieuzen in Nederland via de commissie PIN.

Metamorfofen. Studies religieuze geschiedenis, deel XI.

Deze reeks verschijnt onder auspiciën van Stichting Echo naar aanleiding van studiedagen rond actuele thema's in de religieuze geschiedenis.

Stichting Echo is een onafhankelijke stichting, die zich ten doel stelt historisch onderzoek naar de geschiedenis van het religieuze leven van vrouwen en mannen in Nederland van ca. 1800 tot heden te initiëren, te stimuleren en te presenteren. Voor informatie: Dupondiusstraat 24, 6515 DH Nijmegen, www.stichting-echo.nl.

Op het omslag: ursuline in een schip met Christus: 'Roeyt aen susterken roeyt al syt ghy dicwils vermoeyt/in die zee der tribulatiën ick sal u sterken met myn gratien'. Glas-in-loodraam in de kloostergang van het voormalige ursulinenklooster te Venray. Het raam is vervaardigd door Mies van Oppenraaij in 1951 naar voorbeeld van een zeventiende-eeuwse prent. Foto Stichting Mies van Oppenraaij.

ISBN 978-90-8704-469-5

© Stichting Echo & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Typografie Rombus, Hilversum
Druk en brochage Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publishers.

Inhoudsopgave

JOEP VAN GENNIP, VEFIE POELS, MARIE-ANTOINETTE WILLEMSSEN Inleiding. Een historische verkenning van cultuur en ontspanning in het leven van religieuzen	7
OTTO S. LANKHORST Lezen in kloosters; met aandacht en met mate	15
EDITH HAVERKAMP-WESSELINK Vespers en wilde vespers. Muziekcultuur in contemplatieve vrouwenkloosters in Nederland	33
MARIE-ANTOINETTE WILLEMSSEN Vernieuwende beeldtaal van een Godzoeker. Rik Van Schil ofm – beeldhouwer	51
TIM GRAAS Kunstenaresen binnen de kloostermuren. Schilderende, beeldhouwende en vormgevende zusters in Nederland	69
Kleurkatern	97
MARIE-ANTOINETTE WILLEMSSEN 'Je bent toch geen priester geworden alleen voor de kunst!' Drie kunstenaars van de salesianen van Don Bosco	113
MARIEKE SMIT en MARIEKE SMULDERS Vertier voor een katholieke elite in wording. Cultuur en ontspanning op lycea en internaten geleid door religieuzen, 1920-1970	131
JOEP VAN GENNIP <i>O ma mère, O Compagnie!</i> Jezüieten en ontspanning	149

VEFIE POELS		
	Het paradijselijke Emmaus. Thuishaven van de keiclub van de seminaristen van Wittem	163
MARIO BAECK		
	Alle kunst voert tot God. De architectuur van het Instituut van de Ursulinen in Onze-Lieve-Vrouw-Waver en de internationale beweging 'l'Art à l'école'	177
PAUL BEGHEYN SJ		
	Broeder Albert Sloommaekers sj (1814-1875). Een vergeten architect	197
PETER VAN DAEL SJ		
	'Grootsch en doelmatig'. Negentiende- en twintigste-eeuwse jezùietenkerken in Nederland, in het bijzonder De Krijtberg en De Zaaier in Amsterdam	213
	Herkomst van de illustraties	231
	Over de auteurs	232

Inleiding

Een historische verkenning van cultuur en ontspanning in het leven van religieuzen

JOEP VAN GENNIP, VEFIE POELS, MARIE-ANTOINETTE WILLEMSSEN

‘Laten wij werken! De heele eeuwigheid hebben wij om te rusten!’ zo schreef Maria Theresia Ledóchowska, stichteres van de St. Petrus Claver Sodaliteit voor de Afrikaanse Missiën, aan het begin van de twintigste eeuw. Het doel van haar religieuze beweging was niets minder dan heel Afrika te bekeren tot het christendom. Toch hebben religieuzen naast werken het nut ingezien van cultuur en ontspanning. Misschien niet zozeer als doel op zich dan wel als een middel om een hoger christelijk ideaal te bereiken of om de algemeen menselijke lusten te beteugelen.¹

Het thema ‘Cultuur en ontspanning in het kloosterleven’ heeft tot nu toe weinig aandacht gekregen binnen de wetenschappelijke literatuur over orden en congregaties in Nederland en Vlaanderen. Wel zijn er in publicaties deelaspecten aan de orde gesteld, zoals kerkelijke kunst en architectuur of de relatie tussen katholicisme en sportbeoefening. Maar nog niet eerder is dit thema vanuit de religieuzen zélf beschouwd, als onderdeel van hun religieuze vorming en leven. Om meer inzicht te krijgen in deze aspecten van het kloosterleven heeft Stichting Echo, die zich bezighoudt met historisch onderzoek naar orden en congregaties in Nederland vanaf 1800, in december 2012 aan dit thema een colloquium gewijd. De studiedag was bedoeld als een eerste kennismaking met de diversiteit van het terrein en met de ontwikkelingen die zich daarop in de afgelopen twee eeuwen hebben voorgedaan.

In de kloosterlijke opleiding werd onderscheid gemaakt tussen culturele vorming en recreatieve activiteiten. Met name aan de klein- en grootseminaries werd de nodige aandacht besteed aan wat ‘hogere’ cultuur heet, omdat priesters later tot de notabelen van een gemeenschap gingen behoren. Zij konden in hun ontwikkeling niet achterblijven bij de mensen waarmee ze te maken kregen. Tot die hogere cultuur hoorden primaire kennis van verschillende wetenschapsterreinen, van kunst, literatuur en klassieke muziek. In mannen- en vrouwenkloosters kwamen daarnaast recreatieve bezigheden aan bod die zorgden voor de nodige ontspanning. Daaronder vielen wandelen, zingen en toneelspelen, handwerken, sport en spel of later het uitoefenen van een hobby.

Al deze activiteiten werden niet alleen ‘ter leering ende vermaeck’ aangeboden, maar dienden nog een ander doel. Karen Armstrong, voormalig religieuze en auteur van diverse godsdiensthistorische studies, zet in haar werk uiteen hoe zij ervan overtuigd raakte dat de weg naar God via de zintuigen verloopt. Vol-

gens haar waren de christenen in de afgelopen vier eeuwen te ver afgedwaald van het belang van symboliek in religie. In de voormoderne tijd werden de verhalen uit de Bijbel niet opgevat als ‘letterlijke beschrijvingen van objectieve feiten’ maar als symbolische vertellingen. Ook God werd niet beschouwd als iets feitelijks maar als het product van de scheppende verbeelding.² Juist verbeelding is nodig om zich een voorstelling te maken van dat wat niet aanwezig is en daarmee, zo concludeert Armstrong, is zij het voornaamste religieuze zintuig. Aan het scheppen van kunst ligt evengoed verbeelding ten grondslag. Kunstenaars trachten bij hun creatie – het componeren van muziek, het schrijven van poëzie, het maken van een schilderij – het transcendente vorm te geven, te komen tot een materialisatie van een idee. Kunst en religie liggen in dat opzicht in elkaars verlengde. Beide geven zin aan het bestaan omdat ze uitdrukking geven aan de ‘angstaanjagende maar ook ontzagwekkende schoonheid’ van de wereld.³

Niet alleen de kunstenaars, ook de beschouwers van kunst moeten over verbeeldingskracht beschikken om het gepresenteerde te begrijpen en op waarde te schatten. Met dezelfde verbeeldingskracht waarmee een christen zich een beeld van de afwezige God vormt, probeert de beschouwer van kunstvoorwerpen zich een idee te vormen van de intentie van de kunstenaar. Beide zintuiglijke processen verlopen identiek.

De aanleg tot verbeelding is echter niet vanzelfsprekend in ieder mens in dezelfde mate aanwezig. Verbeelding moet geoefend worden. Opvallend is dat in alle culturen technieken zijn ontwikkeld die de gelovige in staat stellen een glimp van het goddelijke op te vangen. Afhankelijk van de culturele context is er gekozen voor afzondering, stilte, meditatie, het reciteren van mantra’s, zang, rituele dans of soms zelfs kastijding. Al deze technieken hebben tot doel de geest los te maken van de alledaagse beslommeringen en hem ontvankelijk te maken voor dat wat het triviale ontstijgt. En net als een kunstwerk meerwaarde krijgt in een museum, zo wordt de weg naar het goddelijke beter bewandeld in speciaal daarvoor geschapen ruimtes en onder apart daarvoor gecreëerde omstandigheden. In die sfeer kan ‘ieder willekeurig stukje alledaagse werkelijkheid (...), indien met eerbiedige verbeelding benaderd, een theofanie (godsverschijning) voortbrengen’.⁴ Het transcendente wordt in alle culturen en door de hele geschiedenis heen door mensen ervaren en komt overeen – ‘en hier zien we weer de parallel tussen kunst en religie – met wat we ervaren wanneer we een prachtig gedicht lezen of naar een schitterend muziekstuk luisteren’.⁵

De zoektocht die iedere religieus onderneemt om het goddelijke te benaderen wordt, volgens Armstrong, dus het best ondersteund door de zintuigen, en dan met name de verbeelding. Net als kunst past ook recreatie binnen dit patroon. Het is van oudsher een vast onderdeel binnen de dagorde van het kloosterlijk bestaan en was bedoeld om het strakke dagritme te doorbreken. Omdat die dagelijkse momenten meestal in de constituties of de regels waren voorgescreven hadden ze een verplichtend karakter, wat de ware ontspanning in de weg kon zitten. Pas in de jaren vijftig en zestig van de twintigste eeuw werden de voorschriften voor recreatie versoepeld en kon er een meer individuele invulling aan gegeven worden.

Wandelen, toneelspelen, of sport en spel maken de beoefenaar los van de alledaagse bezigheden en plaatsen hem of haar in een subuniversum. Vaak gelden daarin afwijkende regels en afhankelijk van de intensiteit waarmee de recreatieve activiteit beoefend wordt kan deze hetzelfde effect oproepen als meditatie of het beschouwen van kunst. De fysieke inspanning werkt louterend, het geestelijk (af)dwalen werkt rustgevend. In ieders leven is het goed een balans te vinden tussen in- en ontspanning, tussen alledaagsheid en al datgene dat daaraan ontstijgt. Het lijkt daarom niet meer dan logisch dat recreatie een onderdeel vormt van de kloosterlijke opleiding.

Op welke wijzen aan 'creatie en recreatie' gestalte kon en kan worden gegeven laten de onderhavige bijdragen zien. Op het vlak van de 'hogere' cultuur komen lezen, liturgische muziek, beeldende kunst en architectuur aan bod. Op het terrein van recreatie wordt aandacht besteed aan enkele specifieke vormen van ontspanning en aan sport en spel.

Aan de leescultuur in het kloosterleven wijdt Otto S. Lankhorst zijn bijdrage. Studie, lezen en kloosters vormden een bijzondere 'drie-eenheid', zeker bij de contemplatieve orden waar het lezen geritualiseerd was en een vast onderdeel vormde van het dagprogramma.⁶ Deze vorm van lezen, *lectio divina* geheten, kwam neer op meditatief of biddend lezen van geestelijke literatuur. Ook bij actieve orden en congregaties was het lezen aan regels gebonden, men las alleen in de studiezaal of de bibliotheek. Het houden van studieboeken in de eigen kamer of kloostercel werd meestal niet toegestaan. Tegen lezen voor vermaak of om de tijd te doden bestond aanvankelijk de nodige scepsis. Tot na de Tweede Wereldoorlog was het lezen van een krant bij veel congregaties bijvoorbeeld nog verboden, dit om het leven binnen de kloostermuren duidelijk gescheiden te houden van het wereldse leven daarbuiten.

In de tijd dat religieuzen nog een groot deel van het onderwijs verzorgden namen leden van onderwijscongregaties soms de taak op zich een leesmethode samen te stellen. Zo brachten de Tilburgse fraters Jozef Reynders en Nicetas Doumen de leesmethode *Ik lees al* (1910) en hun medebroeder Cassianus Versteeg de methode *Echt lezen* (1932) op de markt. Ook werden geïllustreerde leesboekjes geschreven, zoals de bekende serie *Puk en Muk* (vanaf 1927) van frater Franciscus Xaverius (pseudoniem van Adrianus van Ostaden; frater van Tilburg), de succesvolle serie *Wipneus en Pim* (vanaf 1948), geschreven door verschillende broeders van Maastricht, en de serie *Foetse-Roetse, de tovervrouw* (vanaf 1953), geschreven door Fred Langton (pseudoniem van Ronald Disch, frater van Utrecht). Deze kinderboeken werden gekenmerkt door een combinatie van individuele artistieke kwaliteiten en de zorg voor goed katholiek onderwijs.

Met muziek, en dan vooral de Gregoriaanse zang, wordt God al sinds eeuwen geëerd. Het zingen volgens vaste regels was, en is nog steeds, typerend voor de contemplatieve kloosters.⁷ Edith Haverkamp-Wesselink staat in haar bijdrage stil bij de plaats die deze zang bij vrouwelijke religieuzen innam in de periode voor en na het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965). Verrassend aan haar bijdrage is dat ze naast de traditionele vespers ook een variant, de 'wilde

vespers', ontdekte, die met een variatie op de oorspronkelijk teksten vooral een recreatief en gemeenschapsvormend doel dienden.

Daarnaast bespeelden veel religieuzen in hun spaarzame vrije tijd een muziekinstrument, waarbij de piano en de viool favoriet waren. Vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw zien we incidenteel fraters een gitaar bespelen,⁸ zoals bij de minderbroeders in hun Nijmeegse studiehuis.⁹ De meeste opleidingshuizen van religieuzen kenden tevens een eenvoudig orkestje dat optrad bij kloosterjubilea van medebroeders.

Niet alleen muziek maar ook beeldende kunst kan een afspiegeling zijn van het goddelijke of daarnaar verwijzen. Volgens Karen Armstrong ontwikkelde de mens, in wezen een *Homo religiosus*, religie op hetzelfde moment als waarop hij of zij in staat was kunstwerken te scheppen.¹⁰ In drie bijdragen wordt stilgestaan bij individuele religieuze kunstenaars. Het scheppen van kunst was voor een religieus niet een vanzelfsprekende bezigheid. In sommige gevallen leidde bijzonder talent, in andere gevallen economisch gewin tot toestemming van de congregatie zich hieraan te wijden. In de bijdrage van Marie-Antoinette Willemsen over de Vlaamse franciscaan en beeldhouwer Rik Van Schil komen beide aspecten aan bod. Van Schil had van jongs af aan een artistieke aanleg en kwam in contact met een gedreven franciscaans schilder. Samen zetten ze een kunstcentrum op en kregen rond Vaticanum II talloze opdrachten kerken opnieuw in te richten.

Ook in de Nederlandse provincie van de franciscanen werden in de twintigste eeuw enkele minderbroeders vrijgesteld om zich kunstzinnig verder te bekwamen, zoals de schilder en tekenaar Humbert Randag, de beeldhouwer Renald Rats, de aquarellist, tekenaar en ontwerper Lando van den Berg en de lekenbroeder en tekenaar Cosmas Tap. De franciscaan Martinus Briels, die tekenleraar van beroep was, illustreerde eveneens gedenkboeken en ontwerp-schetsen voor paramenten. Veel van hun werk kwam uiteindelijk terecht in de eigen huizen en niet, zoals bij hun Vlaamse medebroeder Rik Van Schil, op de commerciële markt.

Vrouwelijke religieuzen die over artistieke kwaliteiten beschikten traden minder vaak voor het voetlicht. Velen werkten in de anonimiteit, vooral bij het vervaardigen van paramenten, iconen en devotieprentjes. Toch waren er ook zusters die enige bekendheid verwierven met hun beeldhouwwerk, teken- of schilderkunst. Tim Graas, die aan hen een artikel wijdt, komt tot de conclusie dat er voor de vrouwelijke religieuzen in de twintigste eeuw wel ruimte was om zich kunstzinnig te uiten, maar dat dit vooral werd gestimuleerd als er geld was te verdienen met de verkoop van hun kunstwerken.

In de tweede bijdrage van Marie-Antoinette Willemsen belicht ze een drietal kunstzinnige salesianen, die hun artistiek werk vooral als een nevenactiviteit moesten beschouwen. Twee van hen mochten een gerichte opleiding volgen om zich verder te bekwamen, maar veel tijd om aan een kunstwerk te werken kregen ze daarna niet. In veel gevallen werden de resultaten van hun inspanningen ingezet om kerken en kapellen te verfraaien, daarnaast vervaardigden ze gelegenheidsopdrachten.

Onder de noemer 'recreatie' vallen de volgende bijdragen, waarvan er twee over het opleidingstraject van de religieuzen zelf gaan en een over het onderwijscurriculum dat de religieuzen verzorgden. Over de relatie tussen sport en het katholieke geloof zijn de afgelopen decennia, zowel in Nederland als internationaal, nogal wat publicaties verschenen.¹¹ Vaak wordt daarin gewezen op de ongemakkelijke verhouding tussen beide, omdat de katholieke kerk lange tijd gereserveerd stond tegenover de fysieke kanten van sport, die onlosmakelijk daarmee verbonden zijn.¹² Maar ook het competitie-element werd aanvankelijk nog afgewezen door de kerk. Pas later ging men ook andere aspecten van de sportbeoefening waarderen, zoals karaktervorming, disciplineren, groepsvorming en samenspel, en zette deze in om de jeugd religieus op te voeden en te vormen. Beduidend minder is er geschreven over de relatie tussen sportbeoefening en de vorming van religieuzen *zelf*. Soms komt het thema terloops ter sprake in historische studies naar religieuze instituten of wordt ernaar verwezen in (auto)biografieën van of over religieuzen.¹³

De Nijmeegse historica Marjet Derks wees er in een recente publicatie op dat aan het begin van de twintigste eeuw bij de vorming van leerlingen op jezuïetencolleges en lycea van ursulinen, eliteopleidingen bij uitstek, teamsport een belangrijke rol speelde, juist om de elite-identiteit gestalte te geven.¹⁴ Marieke Smit en Marieke Smulders gaan met hun bijdrage over het belang van sportbeoefening aan katholieke gymnasia en lycea in de periode 1920-1970 nader in op deze thematiek. Een van de punten die ze aandragen is dat de sportcultuur voor meisjes een duidelijk ander doel diende dan die voor jongens.

Aan de specifieke invulling van recreatie in de vormingshuizen van religieuzen zelf wordt in deze bundel ook aandacht besteed. Sommige orden en congregaties beschikten over een buitenhuis waar de religieuzen konden biljarten, schaken, kaarten of gewoon een praatje konden maken. De theologiestudenten van de dominicanen gingen vanaf 1925 naar een buitenhuis aan de Overijsselse Vecht waar ze knutselden, schilderden, wandelden en sportten.¹⁵ Ter afleiding maakten de novicen van de franciscanen lange wandeltochten, incidenteel meer dan vijftig kilometer.¹⁶ Soms hockeyden, voetbalden of volleybalden de seminaristen van verschillende orden en congregaties tegen elkaar, zoals in Nijmegen de dominicanen, jezuïeten, redemptoristen en augustijnen, die daar alle vier studiehuisen bezaten. Hadden dergelijke activiteiten aanvankelijk een verplichtend karakter, vanaf de jaren zestig kwamen er bij de meeste orden en congregaties ruimere ontplooiingsmogelijkheden. Toen konden de fraters in hun vrije tijd, en op eigen gelegenheid, naar de stad of naar de film. Denksporten als dammen en schaken namen bij de religieuzen een bijzondere tussenpositie in, omdat hierin enerzijds de lichamelijke factor van de sportbeoefening ontbrak, maar anderzijds het competitie-element wel aanwezig was.

De jezuïeten hadden, zo blijkt uit de bijdrage van Joep van Gennip, buitenhuizen voor hun studenten waar zij zich konden ontspannen met sport, spel en toneel. Vanuit één van deze buitenhuizen, bestemd voor de theologiestudenten in Maastricht, werden wekelijks culturele uitstapjes gemaakt naar de in de omgeving gelegen mergelgrotten. Daar konden de jezuïeten zich fysiek uitleven

met het uithakken van levensgrote beelden. Het tweeledige doel van deze activiteit werd eens treffend verwoord door de ex-jezuïet Ben Tervoort:

Het genot van je te kunnen uitleven natuurlijk, hetzij in schoonheid van vormgeving: houtskooltekeningen, plastieken, reliëfs, beelden, zuilen. (...) Hetzij in het uitkuren in rauwdauserij, met al het geweld dat in je zat tekeer te gaan tegen de elementen – inclusief je eigen frustratie, uiteraard – met steenzaag en stootbeitel.¹⁷

Vefie Poels laat in haar bijdrage over het buitenhuis van de redemptoristen in Wittem zien hoe de seminariestudenten een ludieke vorm ontwikkelden voor hun fysieke inspanningen, namelijk het verslepen van reusachtige zwerfkeien. Voorafgaand aan het zware werk van het transporteren van de keien werden er plannen en berekeningen gemaakt waardoor de gemeenschappelijke inspanning niet louter recreatie was maar ook de groepsvorming stimuleerde.

De laatste bijdragen staan alle drie in het teken van de architectuur. De in de middeleeuwen gebouwde kathedralen, waar de gelovigen in het ‘huis van God’ vanzelf stil werden, geïmponeerd door de enorme omvang, de rijkversierde interieurs met houtsnijwerk, heiligenbeelden en kleurrijke glas-in-loodramen, toonden hen een glimp van het goddelijke. Bekend is de ‘plotselinge’ bekering van de Franse diplomaat, dramaturg en dichter Paul Claudel, nadat hij in 1886 de Nachtmis bijwoonde in de Notre Dame in Parijs.¹⁸ Door de eeuwen heen heeft de katholieke kerk veel opdrachten verleend aan architecten, beeldhouwers en andere kunstenaars om de godshuizen te verfraaien. Dat een deel van deze uitvoerders in de negentiende en de twintigste eeuw tot een orde of congregatie behoorde is minder bekend, uitgezonderd misschien de Nederlandse benedictijn en architect Dom van der Laan.¹⁹ Verschillende congregaties spoorden leden met talent aan ontwerpen te maken voor de bouw van eigen kerken, kloosters en scholen. Anderen kregen de opdracht zorg te dragen voor de aankleding van de gebouwen.

In deze bundel behandelen de jezuïeten Paul Begheyn en Peter van Dael werk dat door hun ordegenoten is ontworpen. Paul Begheyn bespreekt de vergeten architect Albert Sloodmaekers sj, die voor de Nederlandse jezuïetenprovincie verschillende neogotische kerken en colleges ontwierp. Een deel van die gebouwen staat er nog steeds, zij het vaak met een andere bestemming. Overigens was Sloodmaekers geen professioneel architect van beroep, maar had hij zich het vak eigen gemaakt door zelfstudie, waarbij hij gebruik maakte van een studieboek van de Franse neogotische architect Eugène Viollet-le-Duc. Een generatie later zou de Limburgse architect Pierre Cuypers de neogotiek in ons land definitief als ‘katholieke architectuur’ helpen vestigen.

Net als een weldadig ingerichte kerk, kon ook een extreem sobere kerk appelleren aan het bovennatuurlijke. Zo waren de twee beroemde jezuïetenkerken in Rome, de Gesù en de Sant’ Ignacio, thans bekend als archetype van kerkelijke barokkunst, tot ver in de zeventiende eeuw van binnen onversierd en kaal. De algemeen overste vond het passen binnen het armoedebeleid van de orde. Een overdaad aan kunst zou juist afleiden van een verinnerlijking en de zoektocht naar God belemmeren. Peter van Dael geeft in zijn bijdrage aan dat

de Nederlandse jezuïetenprovincie een voorkeur ontwikkelde voor sober ingerichte huizen maar fraaie kerken. De twee Amsterdamse kerken die hij bespreekt beantwoorden hieraan. De Krijtberg en De Zaaier hebben een specifiek jezuïtisch karakter die, hoewel ze niet meer door de jezuïeten worden gebruikt, door hun naam en inrichting refereren aan ‘de vroegere aanwezigheid van de zonen van Ignatius’.

Dat soberheid niet het uitgangspunt was van de Vlaamse zusters ursulinen blijkt uit de bijdrage van Mario Baeck. Hij geeft een intrigerend beeld van de invloed die kunst verondersteld wordt te hebben op de vorming van jonge meisjes, die lessen volgen aan het ursulineninstituut in Onze-Lieve-Vrouw-Waver. De ursulinen, die de school in 1841 aanvankelijk hadden opgericht voor lokaal volksonderwijs maar die zich allengs ontwikkelde tot een instituut voor de hogere klassen, koppelden vooruitstrevende pedagogische inzichten aan opkomende bouwstijlen (*art nouveau*), nieuwe constructietechnieken (glas en staal) en rijke versieringen. Net als in de middeleeuwen de glas-in-loodramen en beelden in de kerken een verhaal vertelden voor de ongeletterden, zo hebben de decoraties en afbeeldingen in het instituut van Onze-Lieve-Vrouw-Waver een boodschap voor haar pupillen: alle kunst voert tot God. Welke rol de internationale beweging ‘l’Art à l’école’ hierin speelde wordt in deze bijdrage verder uiteengezet.

Dat zich in het kloosterleven een grote diversiteit aan cultuur en ontspanning heeft ontwikkeld tonen de hier gebundelde bijdragen aan. De daaraan gerelateerde uitbundigheid lijkt soms in een ongemakkelijke verhouding te staan tot het leven van een religieus. De wisselwerking tussen contemplatie en ontspanning is misschien wel het meest treffend verbeeld in de Duitse film *Into the great silence* (2005), waarin de kijker door de ogen van de filmmaker ruim tweeënhalf uur, in volledige stilte, wordt meegenomen in het alledaagse leven van de als zeer sober bekendstaande kartuizerorde in de Franse Alpen nabij Grenoble. Helemaal aan het slot gaan de monniken, in kovel, uit wandelen in de sneeuw, waarbij er op een kinderlijke manier wordt gelachen en er over en weer sneeuwballen worden gegooid. Een uur later zijn de kartuizers weer in hun cel en treedt de stilte weer in. Beide uitingswijzen kunnen met recht beschouwd worden als het bewandelen van de weg naar God.

September 2014

Noten

- 1 Hanneke Westhoff, *Geestelijke bevrijders. Nederlandse katholieken en hun beweging voor geestelijke volksgezondheid in de twintigste eeuw* (Nijmegen 1996), 296-299; Rudolf ter Meulen, *Ziel en zaligheid. De receptie van de psychologie en van de psychoanalyse onder de katholieken in Nederland 1900-1965* (Nijmegen/Baarn 1988).
- 2 Karen Armstrong, *De dood van God. Voordrachten*. Vertaling Jaap Engelsman en Jorien Hakvoort (Amsterdam 1997), 9-11.
- 3 Ibidem, 46.
- 4 Ibidem, 12.
- 5 Ibidem, 47.

6 Voor het verband tussen boeken, (contemplatieve) religieuzen en kloosters, zie onder meer: Franziska Schnoor, Karl Schmuki (red.), *Klosterbibliotheken in der Frühen Neuzeit. Süddeutschland, Österreich, Schweiz* (Wiesbaden 2012); Peter Thissen, *Cel en wereld. Kartuziers en boeken in Roermond, 1376-1783* (Nijmegen 2012); Georg Schrott, Manfred Knedlik (red.), *Klösterliche Sammelpraxis in der Frühen Neuzeit* (Nordhausen 2010); Pierre Delsaerd, Evelien Kayaert (red.), *Abdijbibliotheken. Heden – Verleden – Toekomst* (Antwerpen 2005); Bernard Dompnier, Marie-Hélène Froeschlé-Chopard (red.), *Les religieux et leurs livres à l'époque moderne* (Clermont-Ferrand 2000). Opvallend is dat de verhouding tussen de boekcultuur en de actieve religieuzen veel minder is geproblematiseerd.

7 Over de rol van religieuzen in de muziekcultuur zie o.a.: Petra van Langen, *Muziek en religie. Katholieke musici en de confessionalisering van het Nederlandse muziekleven, 1850-1948* (Hilversum 2014); Richard Bot, *Zingt allen mee. 65 jaar liturgische en kerkmuzikale beweging in Nederland. Een liturgie-documentaire studie naar de ontwikkeling en het liturgisch functioneren van de rooms-katholieke kerkmuziek in Nederland van 1903 tot en met 1969 onder invloed van de idealen van de Liturgische Beweging* (Utrecht/Kampen 2003).

8 Zo nam de salesiaanse priester Ben Strik in de jaren zeventig van de vorige eeuw verschillende platen op (o.a. 'Brasil cantando' en 'Brasil op weg') met Braziliaanse liederen die hij op zijn gitaar begeleidde. Daarvan werden er enkele duizenden verkocht. Met de opbrengst ondersteunde hij ontwikkelingsprojecten in zijn missiegebied.

9 Ger van Dam, *Voor kerk en mensenwereld. De priesteropleiding van de minderbroeders-franciscanen in Nederland 1853-1967* (Nijmegen 2006), 131.

10 Karen Armstrong, *Een geschiedenis van God. Vierduizend jaar jodendom, christendom en islam*. Vertaling Ronald Cohen (Amsterdam/Baarn 1995), 11.

11 Ruud Stokvis, *Lege kerken, volle stadions. Sport en de sociale functies van religie* (Amsterdam 2014); Nick J. Watson, Andrew Parker (red.), *Sports and Christianity. Historical and Contemporary Perspectives* (Londen 2013); Laurence Munoz, Jan Tolleneer (red.), *L'Église, le sport et l'Europe. La Fédération internationale catholique d'éducation physique (FICEP) à l'épreuve du temps (1911-2011)* (Parijs 2011); Marjet Derks, 'Modesty and Excellence. Gender and sports culture in Dutch catholic schooling, 1900-40', *Gender & history*, 20 (2008), 8-26; Tara Magdalinski, Timothy J.L. Chandler (red.), *With God on their side: Sport in the Service of Religion* (Londen 2002); Jacques Hoorens, *Monseigneur P.J. Boymans (1914-1984). De priester in de sport* ('s-Hertogenbosch 2002); Robert Feeney, *A Catholic Perspective. Physical Exercise and Sports* (Marysville 1995); Mark D'hoker, Ronald Renson, Jan Tolleneer (red.), *Voor lichaam en geest. Katholieken, lichamelijke opvoeding en sport in de 19de en 20ste eeuw* (Leuven 1994).

12 Voor een tegenovergestelde visie hierop, waarbij de gereserveerde rol van de katholieke kerk op de sportbeoefening in het verleden in twijfel wordt getrokken, zie: Patrick Kelly, *Catholic Perspectives on Sports. From the Medieval to Modern Times* (New York 2012).

13 Zo werden bij diverse missiecongregaties in de jaren twintig van de vorige eeuw zwemmen, schaatsen en andere sporten ingevoerd om de religieuzen fysiek voor te bereiden op het zware werk dat hen in de missie stond te wachten.

14 Derks, 'Modesty and Excellence', 8-26.

15 Marit Monteiro, *Gods Predikers. Dominicanen in Nederland (1795-2000)* (Hilversum 2008), 290.

16 Van Dam, *Voor kerk en mensenwereld*, 144.

17 Ben Tervoort, *Jesus, ben jij dat? Het verhaal van een roeping* (Nijmegen 1998), 169.

18 Paul Claudel was de jongere broer van de begaafde beeldhouwster Camille Claudel, die een langdurige relatie had met haar leermeester Auguste Rodin en de musicus Claude Debussy. Anne Delbée, *Camille Claudel, een vrouw*. Vertaling Michel Perguy (Breda 1992).

19 Verg. o.a. Piet van Asseldonk, *Kapucijnenarchitect broeder Felix, 1863-1942* ('s-Hertogenbosch 2014); Thomas Barrie, *The sacred in-between. The mediating roles of architecture* (Londen 2010); Hans van der Laan, 'Kloosters in de 12^e en de 20^e eeuw. Laboratoria voor fundamenteel architectuuronderzoek', in: Maurice Ackermans, Theo Hoogbergen (red.), *Kloosters en religieus leven. Historie met toekomst* ('s-Hertogenbosch 2002), 88-99; Peter Willis, *Dom Paul Bellot, architect and monk: and the publication of 'Propos d'un bâtisseur du Bon Dieu' 1949* (Newcastle upon Tyne 1996).